

RAPORLAR :

TÜRK TARİH KURUMU ADINA ANIT-KABİR ALANINDA YAPILAN TÜMÜLÜS KAZILARI

Dr. TAHSİN ÖZGÜÇ ve MAHMUT AKOK

Arkeoloji Doçenti

T. T. K. Arkeoloğu

I

Körte kardeşler 1904 yılında yayınladıkları Gordion adlı değerli eserde, bu şehrin nekropolü ve açılan beş yığma mezarı hakkında değerini hiçbir zaman kaybetmiyen bilgi vermişlerdi¹. Eski Gordion'un (bugünkü Yassıhöyük) doğusuna ve Sakarya'ya doğru tedricen alçalan dağın yüksekliklerine kurulan tümülüslerden en az 24 tanesi görülmüş ve yerleri işaret edilmişti². Daha o zaman açıklanan beş tümülüsü, kuruluşlarına, gömme âdetlerine ve ölü hediyelerine göre tasnif eden hâfirlerin görüşü, değerini bugün dahî kaybetmemiştir. Bu tümülüslerdeki mezar odalarını, ölü hedi-yelerini ve gömmenin tarzını aşağıdaki eşimsemelerimizde ayrıca değerlendireceğiz. Yalnız 1904 yılındaki raporla, Anadolu arkeolojisinin yeni bir araştırma alanına girdiğini ve Friglerin monumental mezarlarını öğrenmeğe başladığımızı burada yeniden belirtmeliyiz.

İlk başarılı araştırmaları uzun bir durgunluk devri takip etmiştir. Yalnız 1926 yılında, Millî Eğitim Bakanlığımız sayıları ve dizilişleri bakımından Gordion'dakiler kadar önemli olan Ankara tümülüslerini kazmağa karar vermekle, ikinci büyük safhayı açmıştır³.

¹ Gordion 1904; 5. Ergänzungsheft des Arch. Jahrb. s. 36-145.

² Gordion s. 36-38 v. d. ve Lev. 1.

³ Makridi, Ankara Hüyüklerindeki Hafriyata dair (Maarif Vekâleti Mecmuası 6, 1926, s. 38 v.d. Kısaltılması=M. V. M.; Archäologischer Anzeiger 45. s. 479 v. d. (Schede) ve OIP V. s. 46; MDOG, 65, şek. 20.

Sayıları 20 yi bulan Ankara tümülüslerinin, Gordion'dakiler ölçüsünde bir değer taşıdığı daha o zaman anlaşılmıştı.

1928 yılında Şikago Şarkiyat Enstitüsü adına Kerkenesdağı kazılarını idare eden E. F. Schmidt, 70 tümülüsten daha az olunan büyük nekropolün mezarlarından birkaçını da açmıştı⁴. Kazılan tümülüsler hakkında etraflı bir bilgiye sahip bulunmamamıza rağmen, bunlardan bazılarının İlk Frig çağına aidiyetinden şüphe edilmemektedir⁵. Biz Gordion, Ankara ve Kerkenesdağı tipindeki toplu Frig tümülüslerini başka merkezlerde tanımıyoruz. Bu bakımdan her üç nekropolün de ele alınmış bulunması mesut bir tesadüf olmuştur⁶.

1932 yılında Gazi Orman Fidanlığında havuz kazılırken, yığma toprağı kaldırılan bir Frig mezarına raslanmış ve zengin buluntuları hâfiri Dr. Koşay tarafından yayınlanmıştır⁷. Bizim Anıt-Kabir alanındaki araştırmalarımız, Frig tümülüs kazılarının beşinci safhasını temsil etmektedir. Asıl konumuza girmeden önce, aşağı-yukarı 10 tümülüs kazısına dayanan etütlerin en önemlilerini de kısaca gözden geçirelim.

Körte'nin örnek raporunu ilk önce değerlendiren H. Frankfort, III. tümülüsü çok eskiye tarihlendirmekle⁸, ilk münakaşayı, kronoloji bakımından, açmış bulunuyordu. F. Schachermeyr konuyu daha geniş ölçüde değerlendirmiş ve Ege göçleri bakımından ciddi tartışmalara sebep olan görüşlerini açıklamıştı⁹. Götze bu konuda derinleşmemekle beraber, Schachermeyr ve Frankfort kronolojisini ilk defa olmak üzere, çürütmek yolunu tutmuştu¹⁰. K. Bittel ve H. G. Güterbock bilhassa yeni kazıların ışığında,

⁴ The American Journal of Semitic Languages and Literatures 45, 1929, s. 221; ben bu raporu göremedim; yalnız Bittel'in verdiği bilgiden istifade ettim. Kleinasiatische Studien, İstanbul 1942, s. 54-55, 70, 72.

⁵ Kl. St. s. 70 ve 72.

⁶ Ayrıca bu tümülüslerin görüldüğü coğrafya bölgeleri ve yanlarındaki şehirlerin tipi, bu araştırmalar için esaslı bir kaynak olmuştur.

⁷ Dr. Hamit Zübeyr, Ankara Orman Fidanlığında bulunan eserler (Türk Tarih, Arkeologya ve Etnoğrafya Dergisi I, 1933. s. 5-19.

⁸ H. Frankfort, Studies in Early Pottery of the Near East 2, s. 158.

⁹ F. Schachermeyr, Etruskische Frühgeschichte, Berlin 1929, s. 107-110

¹⁰ A. Götze, Kulturgeschichte des Alten Orients, Kleinasien, München 1933, s. 190 ve not : 7.

Gordion tümülüslerinin gerçek tarihini aydınlatmakla ¹¹, müstakbel tümülüs kazılarına verimli bir ipucu sağlamış bulunuyorlardı. Adı geçen Frig tümülüslerinin kronolojisinin ve hele menşelerinin aydınlatılmasını, Bittel'in bilhassa 1942 yılındaki araştırmasına borçluyuz ¹².

Kısaca üstünde durduğumuz kazı ve etütler, bu mezar biçiminin yarım yüzyıldanberi bir çalışma konusu olduğunu, arkeoloji ve medeniyet tarihi bakımından sık sık ele alındığını göstermektedir. Bununla beraber, bu konuda aydınlatılması gereken karanlık noktaların çokluğunu sezme de güç değildir. Bu bakımdan yeni kazılarımızın problemlerin çözülmesinde en önemli bir kaynak olacağını ve bu araştırmaların en uygun bir zamanda yapıldığını, yani Frig'lere ait olduğu bildirilen malzemenin çok arttığı bir ana rastladığını da belirtmek isteriz.

II

Ankara'nın batısında ve bugün Atatürk Anıt-Kabri'nin kurulduğu alanda, yani, Ankara'lıların eskiden "Beştepeler," adını verdiği yerde, geniş ölçüde toprak düzeltilmesi yapılırken, oradaki tümülüsün de kaldırılması gerekmişti. Bu yığma mezar, anıtın yönetilmesine esas olan yeni Kamutay binasıyla Kale'den geçen mihverlerin birleştiği noktanın 555 m. batısındadır (şek. 1). Anıt-Kabir tepesinin büyük tümülüsler nekropolünün bir kısmını teşkil ettiği eskidenberi bilindiğinden ¹³, Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü bu kazıyla ilgilenmiş ve Türk Tarih Kurumu'nun bu tümülüslerde metodlu bir araştırma yaptırması teklif edilmişti. Bunun üzerine, Türk Tarih Kurumu adına raporun sahipleriyle Nezih Fıratlı'dan kurulan bir heyet, 1945 yılı temmuzunun birinci günü kazıya başlamış ve yirminci günü iki tümülüsün de araştırmasını bitirmiştir. Kazıları tamamlanan tümülüslerden birincisi 1 No. lu, ikincisi de 2 No. lu olarak işaretlenmiş ve aynı tepede bulunan

¹¹ K. Bittel und H. G. Güterbock, *Boğazköy I, Neue Untersuchungen in der hethitischen Hauptstadt*, Berlin 1935 (APAW, No. 1) s. 21-24.

¹² Kl. St. s. 88-102.

¹³ İlk önce R. C. Thompson, *Proceedings of the Biblical Archaeology* 32, 1910, s. 8, Lev. 20,1'de, gördüğü 16 tümülüsü yayınlamıştır. Biz bu haritayı şekil 55 de olduğu gibi yayınladık. Biz onun 3 ve 4 No. lılarını kazdık.

üç şüpheli tümülüsün de açılacağı düşünülerek, ilerdeki adlandırma imkânları da şimdiden gözönünde tutulmuştur.

1 No. lı tümülüs kazısı:

a) *Tümülüsün yapılışı ve mimarlık durumu*: İlk kazı, anıdın esas mihverlerinden batıya uzanan kolunun üzerinde ve birleşme noktasından 555 m. uzakta, 8.5 m. yüksekliğinde ve 50 m. çapında olan yığmanın altında yapılmıştır. Mezarın üstündeki yığmanın yakın çevreden getirilen ham toprakla sağlandığını, kesitinde çeşitli renkler gösteren tabakalardan öğreniyoruz. Bu tümülüsün üstünde çapı 5 m. den fazla olan bir düzlük vardı. Eskiden sivri olan tepenin zamanla aşındığı ve bu duruma girdiği ve bilhassa batı-kuzey yönlerinde fazla yayıldığı görülmektedir (şek. 2-3).

Tümülüsün en yüksek kısmının altına raslıyan anatoprak üzerinde çapı 6-8 m. olan temiz dere taşlarından yapılmış bir çakıl yığıntısına raslanmıştır. İrili ufaklı ve ortalama yumruk büyüklüğünde olan bu çakılların, içine ölü külü ve hediyelerinin konulduğu çukuru tamamen doldurduğu anlaşılmıştır (şek. 4). Bu taş yığıntısı, soygunculara karşı mezarın emniyetini arttırmak maksadiyle yapılmıştır. Kayseri ve Kommagene bölgesinde görülen ve tamamen taştan yapılan tümülüslerin, topraktan yapılanlara bakınca daha güç açıldığı ve soyulmasını da imkânsızlaştırdığı bilinmektedir¹⁴. Frig tümülüslerindeki yığma taş tabakası da bunun küçük ölçüdeki bir örneğidir. Çakıl yığıntısı dışarı taşındıktan sonra, kis teşekküllü anatoprak içine derinliği 2, boyu 6 × 5 m. olan bir çukurun kazıldığı ve içinin bu taşlarla doldurulduğu görülmüştür. Biçimi dik dörtgene yakın olan bu çukurun uzun kenarları doğu-batı, dar kenarları da kuzey-güney olmak üzere açılmıştır (şek. 5). Çukurun dibine, kenarlarından 60-100 sm. kadar aralık kalmak üzere, dibi ve kenarları kalın ardıc kalaslardan yapılmış 3.5 × 2.5 m. boyunda bir tekne (üstü açık sanduka) yerleştirilmiştir (şek. 6-11 ve 5). Teknenin kenar kalasları aşağı-yukarı 20 sm. kalınlığında, 1 m. yüksekliğinde ve yekpare idi. Dibi ise daha dar (0.20-0.35) ve daha ince tahtalarla döşeli idi. Teknenin kuzey-doğu köşesinde çapı 80 sm. olan kütükten yapılmış ve iyi yontulmuş bir bank bulunuyordu. Bankın üst tarafı

¹⁴ Archäologischer Anzeiger, 1939. 54, s. 563 (K. Bittel).

tekne kenarına bir nevi lâmba ile bindirilmiş durumda idi (şek. 5 d detayı ve 12 - 13). Tekne kenarının çatkılarını birbirine kertme olarak ve itinalı bir işçiliğin örneği halinde geçirilmiştir (şek. 5, c detayı). Üst sathı düz ve dar olmasına rağmen, mezarın içine bakan sathı yukarıdan aşağıya doğru genişlemiş ve eğik bir sathla, üst kısmı ortasında hafif bir çukurluk meydana getirmiştir. Teknenin çürüyen taban tahtaları güçlkle sezilmiş olmasına rağmen, yan kalasları ve bankı oldukça sağlam ve in situ durumda ele geçirilmiştir. Taban tahtalarının bilhassa bankın ve kapların altında kalan kısımları iyice bellidir. Tahta taban kaldırılınca altında yeşil renkli bir kum tabakası, onun altında çakıllı toprak katı görülmüştür. Bunlar çukur dibinin sunî olarak hazırlandığını ve teknenin düz bir tabana konulduğunu açıklamaktadır. Mezarda yer yer ve dağınık durumda görülen şekilsiz demir parçaları, tekne tahtalarının birbirine bağlanmasında kullanılmıştır.

Gömme tarzını, mezar buluntularını aydınlatmadan önce, 1 numaralı tümölüsün kuruluşunu, mimarlık bünyesini, Anadolu'nun bu çağda bilinen örnekleriyle eşimsiyelim. Bunun için elimizdeki kaynakların en önemlisi Gordion nekropolünde kazıları bitirilen tümölüslerden bazılarıdır. Buradaki III., IV. ve II. tümölüs, kuruluşu ve mimarlık durumu bakımından, yığma mezarımızın eşidir. III. tümölüste anatoprak içine derinliği 1.5-2 m., boyu da aşağı-yukarı bizimki kadar olan bir çukur açılmıştır¹⁵. Bunun içine uzunluğu 3.70, genişliği 3.10 ve yüksekliği 1.90 m. olan ve kalın kalaslardan yapılmış bir sanduka yerleştirilmiştir. Yalnız yüksekliği Anıt-Kabir teknesinin iki misli olan Gordion sandukasının üstü de, kalınlığı 0.30 m., genişliği 0.35-0.40 m. olan onbir kalasla örtülmüştür. Bunun da tabanı, Ankara'daki gibi, kalaslarla döşenmiş ve altı da ufak taşlardan yapılmış kalın bir tabaka haline getirilmiştir. Sandukanın üstü ve çukurun içi, kalınlığı 1.35 m. olan temiz çakıl taşlarıyla örtüldükten sonra toprak yığılmıştır¹⁶. Körte'nin bu kalasların ardıçtan=Baumwacholder=Juniperus excelsa olduğunu yazması da bilhassa ilgi çekicidir¹⁷. III.'den farksız olan IV. tümölüsün ardıçtan sandukası veya mezar odasının boyu, taşla örtülü oluşu, Ankara'dakinden farksızdır¹⁸. Yalnız bu sandukanın

¹⁵ Gordion s. 40-41.

¹⁶ Gordion s. 40.

¹⁷ Gordion s. 42.

¹⁸ Gordion s. 99.

üstü daha ziyade yassı ve irice taşlarla örtülmüştür. Ayrıca ikinci tümülüste de, mezar odasının ve etrafının iri, işlenmemiş taşların üst üste kuru bir duvar gibi dizilerek örtülmesi bir yana bırakılırsa, geri kalan özellikleri Anıt-Kabir alanındakinden ayrı değildir¹⁹. Yalnız Gordion tümülüslerinde bankın yokluğu ve sandukaların kapalı olduğu unutulmamalıdır. Bununla Ankara'da yeni incelenen yığma mezarın da Schachermeyr'in Gordion tümülüsleri için kabul ettiği tipe (Hügelgräber ohne Innenarchitektur), yani, iç yapıya sahip olmıyan monümental mezarlara bağlı kaldığından şüphe edilemez²⁰. Bu arada her iki nekropoldeki sandukaların hiç birinde içeri girmeğe yarıyan bir açıklık veya kapının yokluğunu da belirtmemiz gerektir. Ölü veya külünün, önceden hazırlanan sandukaya sonradan konulmuş olması muhtemeldir.

Yığma toprak kaldırılırken mezar çukurunun doğu - güney köşesine raslıyacak bir yerinde, yukardan aşağıya doğru açılmış bir kuyunun bulunduğu kesitte görülmüştü. Bundan başka, mezarın bu köşesinde bazı tahrip izlerinin varlığı da sezilmiştir. Ayrıca, bu sahanın üst katlarında ve dolma toprakta sonradan mezarın içinde bulduğumuz çömlek parçalarına benzeyen kalıntılarla, maden parçalarına, bir fibulaya ve ağaçtan bir nesnenin iyi şekillendirilmiş ayak kısmına da raslanmıştır. Bu kuyu ve buluntular, mezarın sonradan soyulmak istendiğini açıklamakta ise de, müşâhedelerimiz bu şekilde kurulan bir tümülüsün, bu noktadan inilmekle tamamen soyulmasının mümkün olamayacağını da göstermiştir. Esasen mezardaki buluntular da bir soygunculuğun yapılamadığını, in situ durumlarının bozulmadığını göstermiştir.

b) Gömme tarzı: Bankın batı yönünde ve teknenin kuzey kenarı boyunca yerleştirilmiş toprak kaplara raslanmıştır. Çoğu tamamlanamıyacak kadar dağınık ve çürük bulunan bu çömlüklerin, bulunuş durumlarına ve ağız kenarı biçimlerine göre sekiz tane olduğu anlaşılmaktadır (şek. 12 ve 14-16). Bu kapların bazılarında kül ve küle benzeyen maddeler görüldüğü gibi, bazıları da boştur. Çömlüklerin dağınık parçaları arasında yangın görmüş iki küçük insan kemiğinin varlığı, bilhassa bakışımızı üstüne çek-

¹⁹ Gordion s. 105-107. Sandukanın boyu 3.30X2.25 m. olup ele geçirilen yüksekliği de 1.10 m. dir.

²⁰ F. Schachermeyr, adı geçen eserinde s. 108.

miştir. Küllü ve külsüz kapların biçimleri hemen hemen bir birinin aynıdır. Dipleri düz ve küçük, karınları küreye yakın genişlikte, ağızları da içine elin girebileceği bir açıklıktadır. Boya astarları ya soluk kırmızı veya koyu gridir. Kül kapları ve aşağıda açıklıyacağımız ölü hediyeleri ve ölünün eşyası, anatoprak içine kazılan büyük çukurdaki ağaç tekneye yerleştirildikten sonra, hem teknenin içi, hem de çukurun boş kalan dört tarafı irili ufaklı, fakat çoğu yumruk büyüklüğündeki temiz dere çakıllarıyla doldurulmuştur. Mezara bırakılan eşyanın çakıllar arasında kalarak ezilmediğine ve alt tabakalara doğru inildikçe toprağın arttığına bakılırsa, önce mezar teknesinin ve hele eşyanın az miktarda toprakla örtüldüğü veya zamanla üstteki toprağın çakıllar arasından sızarak bu durumu meydana getirdiği tahmin edilebilir.

c) *Ölü hediyelerinin mezara yayılışı ve neveleri*: Bankın önünde demirden bir üçayak (Tripod) bulunmuştur. Ayaklarının taban tahtasına bastığını üzerine yapışan çürük tahta izlerinden anlıyoruz (şek. 17). Tripod'un yanında biçimleri kesin olarak bilinmeyen tunçtan kap parçaları bulunmuştur. Biz bunların tripod üzerine konulmuş veya konulması gereken bir kaba ait olduğunu tahmin ediyoruz. Teknenin doğu ve güney kenarlarının birleştiği köşede, üzeri çok ince süs örgeleriyle işlenmiş tunç kemer ve tokası veya omuz bandı bulunmuştur. Şerit halinde ince ve çok esnek olan bu tunç kemer tokasının kenarındaki küçük delikleri vasıtasıyla bir kumaşa dikildiği de tespit edilmiştir (Şek. 23-26). Buluntu açıklanırken kumaş parçalarının dikildikleri yerde kaldıkları da görülüyordu (Şek. 26).

Teknenin kuzey-batı köşesine doğru tunçtan çürümüş diğer kap parçalarına da raslanmıştır. Bu kabın dış yüzü isli idi. Asıl maden eserler mezar teknesinin batı-güney köşesiyle güney kenarı boyunca sıralanmışlardı. En köşede de yedi tane olduğunu zan ettiğimiz tunçtan dilimli mızrak uçları topluca, yanyana bulundu. Bunların içindeki ağaç izleri, uçların ağaçtan saplara geçirildiğini belgelendirmiştir (şek. 20). Teknenin güney kenarında ortası göbekli omphalos'lu, kenarları bombeli ve yıldızlı iki tane el taşı bir arada bulunmuştur (şek. 18 ve 45). Bunlardan başka, teknenin kuzey kenarı boyunca çeşitli kaplara ait üzerleri kabartmalı, düğmeli veya dilimli olan boyun parçalarıyla kırık emzik ve kulp kalıntıları, halka dip örnekleri çıkarılmıştır. Ayrıca bunların ara-

sında ilk müşahedelerde keten nev'inden olduğu anlaşılan, soluk beyaz renkli kumaş parçaları da bulunmuştur. Burada anatoprağın toprak ve çakıl taşları arasından sızacak yaşlığı süzdürmiye müsait olmıyan bir teşekkülde bulunması, yani kisli oluşu, maden eşyanın çürümesini çok kolaylaştırmıştır.

Bankın batısına ve teknenin kuzey kenarı boyunca yerleştirildiğini gördüğümüz toprak kaplardan bazılarının külle doldurulduğunu, bazılarının da bu türlü maddelere sahip olmadığını yukarıda açıklamıştık. Gri (şek. 14 - 15) ve kahverengi hamurlu (şek.16), kalın boya astarlı ve perdahlı olan bu çömleklerin hepsi çarkta yapılmıştır. Teknik ve biçimleri arasında anmağa değer bir ayrılık yoktur. Göğdeleri küre biçimli, ağız kenarları dışarı kıvrık, dipleri düz veya yuvarlak, boyunları da çok kısadır. Bu tipe giren kulpsuz çömleklere Frig şehirlerinde ve Ankara istasyonunda raslanmıştır²¹. Gordion'da III. ve IV. tümülüsteki kulplu ve kulpsuz tunç kazanlar aynı tipin maden örneklerinden başka bir şey değildir²². Gordion tümülüslerinin pişmiş topraktan yapılmış kap kacağı arasında, bu tipe girenlere raslanmamıştır²³. Fidanlıkta toprak kapların yokluğu, mukayeseyi genişletmememize sebep olmaktadır.

Demirden yapılanların en önemlisi triopodtur (şek. 17). Halkasının çapı 20 sm. ve yüksekliği 23 sm. olan üç ayağın kesimi yuvarlaktır. Bunun oldukça büyük, ağır bir kaba ayaklık ettiği umulmaktadır. Halkaya alttan birleşen ayakların aşağı kısımları dışarı kıvrılmış ve kesimleri dört köşeli olan ayakçıklarla yere basmıştır. Bugüne kadar Frig şehirlerinde ve hele açıklanan mutbaklarında saçayağına raslanılmamış olmakla beraber, III. tümülüste daha büyük ve daha küçük olan tirpodlardan dört tanesi açığa çıkarılmıştır²⁴.

Harb âletlerinden yalnız mızrak uçları bulunmuştur. Bir arada raslanan uçların çap ve boyları birbirinden farklıdır. Hepsi tunçtan ve bir plâkanın düzenli olarak bükülmesiyle yapılmıştır. İnce ve sivri olan uçları sağlam, sapa geçen kalın kısımları da çoğunda

²¹ Anadolu'da Arkeoloji Araştırmaları I. Belleten 40, s. 590 v. d.

²² Gordion, şek. 44-48, 73-74.

²³ II. ve I. tümülüsteki buluntular, Gordion şek. 107, 118a-b. Bünye bakımından bizinkilerden farklıdır.

²⁴ Gordion, s. 80-81, şek. 44, 70b.

eksiktir (şek. 20). Hepsi yivli olup, uca doğru tedricen daralan paralel olukların düzenliliği, yüksek bir tekniğin işaretçisidir. Gordion mezarlarında mızrak ucu veya buna benzer harb âletlerinin yokluğu, daima ilgi çekicidir. Makridi kazılarında bu tipe giren mızrak uçları bulunmamıştır²⁵. Fidanlık tümülüsünde duvara benzeyen taş yığıntısının bir kenarında ve tunçtan bir halkaya geçirilmiş durumda bulunan beş mızrak ucu, bizimkilerin eşidir²⁶. Yivli olmıyan Fidanlık uçlarında, sapa bağlanmak için açılan çivi deliğini sağlam olarak ele geçirilen bir örneğimizde müşahede ettik. Biz Frig şehirlerinde bol olarak raslanan küçük mızrak uçları arasında, bu tipe girenlerin varlığını hatırlamıyoruz²⁷.

Buluntularımızın en önemlilerini, mezar odasının bilhassa güney duvarı boyunca ve batı-güney, kuzey-batı köşesinde duran tunçtan sağlam ve kırık kap kacak temsil etmektedir. Bunlar arasında yaldızlı ve etrafında plastik bir çenberi bulunan göbekli tasın içi, göbeğinden başlayan ve ağız kenarının hemen dibinde, şua tarzında sivri uçları ile sona eren ve üslûplaştırılmış yaprakları andıran kabartmalarla süslüdür (şek. 18 ve 45). Anadolu'da M. ö. üçüncü bin yıldanberi kullanılan göbekli tasların²⁸, tunç ve gümüşten yapılan en güzel örneklerini Frigler bırakmıştır. Gordion'un III. tümüsü ile Fidanlık'dakinde kabartmalı olmamakla beraber, göbekli tunç taslardan birçoğu açığa çıkarılmıştır²⁹. Bunlardan çoğunun göbekleri etrafında ve daire biçiminde dörder kabartı vardır. Fidanlık'takilerin bazılarında ve ayrıca Gordion'dakilerde de yer yer yaldız kalıntılarının varlığına işaret edilmesi³⁰, üstünde durulması gereken bir müşahededir. Bu, iki mezarlığın müşterek bir özelliğidir. Boğazköy'de I. yapı katından çıkarılan göbekli ve şua

²⁵ M. V. M. 6, s. 42'de «demirler ise mızrak, kılıç, hançer vesaire gibi âlet-i harbiyenin kıymet-i maddiyesi olan kısımları sırat edilerek paslanmış demirden mamul keskin ve mevkiinde terkedilmiş kısımlardır» şeklindeki ifâdeyi de doğrulamak mümkün değildir.

²⁶ Arkeologya Dergisi I, s. 6 ve 17-18, No. 13-17. Anıt-Kabir alanındaki tümülüsde halka izine raslanmamıştır.

²⁷ K. Bittel und H. G. Güterbock, Boğazköy I, Lev. 11, 18-20, 25-30 ve OIP 29, şek. 496'dakiler hem küçük hem de ayrı tipleri temsil etmektedir.

²⁸ Yortan ve Ahlatlıbel'dekiler için Belleten 40, not 57.

²⁹ Gordion s. 73 No. 65, 72, şek. 53-54 ve Arkeologya Dergisi I, s. 11-12 No. 4-5.

³⁰ Arkeologya Dergisi I, s. 19 ve Gordion s. 73.

tarzında yapılmış, kabartma yaprakların ağız kenarına doğru sıralandığı görülen gümüş tas da, bu gruptakilerin eşidir ³¹. Kerkenesdağının dördüncü tümülüsünde tunç veya bakırdan göbekli bir tas, boyalı Frig çanak çömleğiyle birlikte bulunmuştur ³². Ayrıca, bu tipe giren tunçtan bir Boğazköy tası da, M. ö. sekizinci yüzyıla tarihlendirilmiştir ³³. Bu mezarda göbekli tam kabın kabartma tekniğine göre süslenmiş kenar ve göğde parçaları da az değildir (şek. 22 altta soldan ikisi). Bunların hepsi içten dışarı doğru üsluplaştırılmış yaprak biçiminde kabartmalara sahip olup, uçları kıvrık hatlarla çevrilmiştir. Ağızları basit profilli olup, ince veya kalınca kenarlıdır. Bunlardan başka, süssüz ve yıldızsız tas parçalarının bolluğuna bakılırsa, çoğunun göbekli olduğunu düşündüğümüz bu tipin, mezara diğer merkezlerde olduğu gibi, birden fazla bırakıldığı anlaşılmaktadır. Makridi'nin sonradan bir kuyu açılarak soyulduğunu bildirdiği tümülüsten çıkardığı yıldızlı tunç parçaları arasında, buluntularımıza benzeyen tasların varlığını, Arkeoloji Müzesinde gördük ³⁴.

Restore edilememiş olmasına rağmen, yıldızlı ve dışı yivli kap parçalarının, geniş karınlı bir çanağa aidiyetinden şüphe edilemez (şek. 19 ve 53).

Genişliğine yivli olan bu parçalardan başka, içi düz, dışı uzunluğuna yivli ve yıldızsız belgeler de vardır (şek. 22 ve 48). Gordion

³¹ MDOG 78, s. 49, şek. 9, I. H. Otto, bunda Batı etkisinin varlığını muhtemel görmektedir. ³² Boğazköy I, s. 53.

³³ Boğazköy I, s. 53, Lev. 21, 2. Madenden göbekli kaplar en iyi olarak önce Matz (Klio 30, s. 110 v.d.), sonra H. Lushey (Die Phiale Diss, 1939) tarafından işlenmişse de, biz ikincisini maalesef incelemek imkânını bulamadık. Matz'ın Orta İtalya'dakileri toplayıp tarihlendirdikten sonra, Zencirli, Asur ve Toprakkale'ninkiler üstünde durması, çok faydalı olmuştur. Yalnız müellifin listesine incelemediği Gordion ve Fidanlık tasları da eklenirse, o zaman Doğu buluntularının da çoğunun mezarlardan çıkarıldığı kesin olarak görülür. Tasların menşeleri üstünde duran Matz, en eski bir Mezopotamya şeklinin dokuzuncu yüzyıldan daha eski olmamak üzere, Ön-Asya'nın ortalarında yaratıldığını ve Fenike ticaretiyle sekizinci yüzyılın sonuna doğru Orta İtalya'ya götürüldüğünü belirtmiş ve eski görüşleri doğrulamamıştı. Bu menşe meselesi bizi burada ilgilendirmemekle beraber, Anadolu'dakilerin Bakırçağı'ndan beri ve topraktan yapılmak üzere hem Batıda, hem de Doğuda kullanıldığını ve bunların bu ülkede yerli olduğunu yukarıda belirtmiştik. Yalnız Asur ve hele Zencirli örneklerinin Friglerinkine benzemesi, üstünde çalışılması gereken bir önemdedir.

³⁴ M. V. M. 6, s. 42.

ve Fidanlık'ta, bu teknikte süslenmiş yivli tunç kaplara rastlanmamışsa da, Friglerin topraktan yaptıkları boyasız ve hele siyah renkli çanak mleği, bu tekniğin en güzel örnekleriyle süslenmiştir.

Tunçtan kap parçaları arasında, yaldızlı kapların boyun kısmına ait olduğu anlaşılan kalıntılar da çok ilgi çekicidir. Bir kenarı iki kat kıvrımlı, diğer de dışarı kıvrık ve keskin olan parçanın üstünde yarı küre biçiminde ve yanyana dizilmiş  ss vardır (şek. 19 üst ve alt sırada ve 50,54). Bunlar, kabın kenarına birer çivi ile iten perçinlenmiştir. Bazen kaptan kopmuş olarak bulunan bu yarı kürelerin içindeki kısa çiviler hl görülebilmektedir (şek. 19 alt sıra). İleri boştur. Boyları birbirinin aynıdır. Yanyana dizilmek suretiyle kabın bütün ağız kenarı etrafını kapladığı anlaşılan bu yarı küreleri, çivi, kabara ve diğer eşyayı sslemeğe yarayan bu çeşit tunç düğmelerden ayırmak gerektir. Yarı kürelerin yaldızlı ve yaldızsız oluşu, mezara bunlarla süslenmiş iki kabın konulduğuna tanıklık etmektedir (şek. 19 alt ve üst sıra). Yivli, kabartmalı ve düğmeli kaplardan başka, ağız kenarına tek veya çift paralel çizgili ve hem çizgili, hem de yivli kap parçalarına da raslanmıştır.

1 numaralı tmlste, Fidanlık ve bilhassa Gordion'daki küre karınlı tencere ve kazanların ağız kenarlarından farksız olan tunç parçaların varlığı (şek. 22, orta sıranın solunda ve 51), bu mezardaki madenden kap kalıntılarının ağdaşlarınıninkinden az olmadığını aıklamaktadır³⁵.

Yonca veya gaga ağızlı testilere raslanmamıştır; yalnız büyük bir kısmı yok olan ağız parçasının süzgeçli bir kaba aidiyetinden şüphe etmiyoruz (şek. 22 üst sıra soldan üçüncü ve 52). Ağzın kaba birleşen kısmı ve dolayısıyla szgei ele geçirilememiştir. İçi düz, dışı yivlidir. İşlenişi, daha sağlam olan Fidanlık'taki eşinden daha stndr³⁶. III. tmlste topraktan yapılan tek renkli veya boyalı ibriklerin süzgeçleri, madenden yapılan prototiplerine göre řekilendirilmiřtir³⁷. Friglerin çok kullandığı bu türlü ibriklerin yalnız mevtai bir anlamı olmadığını, Boğazköy ve Alışar'daki şehir buluntularından da đreniyoruz³⁸.

³⁵ Arkeologya Dergisi I, No. 6 ve Gordion şek. 44-48.

³⁶ Arkeologya Dergisi I, s. 15, No. 11 a-c.

³⁷ Gordion şek. 21-23, 28, 30-33.

³⁸ Boğ-zky I, Lev. 13 a-b ve OİP 30, şek. 414 - 415.

Bir testiye ait olduğu anlaşılan halka dibin (şek. 22 orta sıra soldan ve 49), yere oturan kısmının kenarı kalın ve göğdeye birleşen yukarı kısmı da incedir. Bugünkü hali ile bir huniyi andıran bu dibin, tunçtan benzerlerine geri kalan Frig şehirleriyle yığma mezarlarında raslanmamıştır.

Tunçtan çivi, kabara veya düğmelere gelince: koni veya yarı küre biçiminde olan bu buluntulardan çoğunun içi boş değildir (şek. 21). Bu bakımdan, bunlar, yukarıda anlatılan ve kabın kenarına perçinlenenlerden ağırdır. Sağlam kalanlarına göre, bazılarındaki çivilerin uzun olduğu anlaşılmaktadır. Bunların birer çivi olarak çürüdüklerini, gördüğümüz mobilyalarda veya Fidanlık tümülüsündeki tunçtan halkaya geçirilenlerde olduğu gibi, belirli yerlerde kullanıldığını kabul etmek gerekir³⁶. Bundan başka, bunların, yukarıda da görüldüğü gibi, kap kacakta veya Gordion'daki gibi, deri eşyanın tunç kaplanmasında, veyahut lahit kapaklarında kullanıldıklarını unutmamak gerekir⁴⁰. Bunlardan bazılarının başları, Hitit ve Prehistorik çağların tunçtan toplu iğnelerinde olduğu gibi, dilimlidir (şek. 21 orta sıra, sağdan ikinci).

Çapları 1.7 sm. ve kenarları kertikli olan iki kurs birbirinin eşidir (şek. 22 orta sıranın ortası). Bunların elbise veya deri eşyanın süslenmesinde kullanılmış olmaları muhtemeldir. Şimdilik bu çağdaki benzerlerini tanımıyoruz. Bu buluntular arasında asıl kaba perçinlenmeğe yarayan çiviye havi tunçtan kulbun ucu (şek. 22 alt sıra) bir yana bırakılırsa, başka kulp örneğine de raslanmamıştır.

1 No. lu tümülüsün en değerli buluntusu, eşsizliğiyle tanınan yaldızlı tunçtan kemer ve tokasıdır⁴¹ (şek. 23-26). Teknenin doğu ve güney kalaslarının birleştiği köşeye, uzunluğuna bırakılan buluntunun ince şerit halindeki kısmı, 35 tane kurs ve küre biçimli boğumdan ibaret olan bir menteşe vasıtasıyla asıl süslü tokaya birleşmiştir. İnce şerit, tokenin altında da devam etmiştir. Bu menteşe, Frig fibularlarında görmeğe alıştığımız boğumların

³⁹ Arkeologia Dergisi I, s. 17, No. 12.

⁴⁰ Gordion s. 48, şek. 7 ve 44 - 45, 100.

⁴¹ Kalakent'de bulunan tunçtan kemerin biçimi ve süsleri, tokamızın yakın paraleli sayılamaz (Lehmann-Haupt; Armenien einst-und jetzt. II 2 Berlin 1931, s. 751 - 752. Ayrıca Boğazköy'de bulunan Hitit kemeri, maden tokaların Anadolu'da ikinci bin yılında da kullanıldığını öğretmektedir (MDOG 74 s. 25 v.d).

teknîğinden farklı değildir. Tokanın üst ve alt kenarı düz, ucu yarım daire biçiminde, yani yuvarlaktır. Bir kenarını menteşe, geri kalan üç kenarını da birer şerit çevrelemiştir. Tokanın paralel iki şeritle sınırlanan ortası, içiçe giren aşağı-yukarı 13 yarım daire ile süslenmiştir. Aynı boyda ve çok düzenli olan bu yarım dairelerle şeridin arası, kafes motifleriyle süslenmiş ve kavislerin kenarları bunlarla birleşmiştir. Tokanın geri kalan üç tarafı, yani yukarı ve aşağı kısmıyla ucu, bir kafes motifini andırmak üzere, sıralar halinde tertiplenen düzenli ve ölçülü deliklerle süslenmiştir. Uca doğru ve ortadaki iki şeride dik olarak birer şerit daha birleştirilmiştir. Bunlar, süslü tokenın güzelliğini ve sağlamlığını arttırmıştır. Buna göre, bu toka kemer veya kuşağın açıkta duran süslü kısmıdır. Bilhassa şerit halindeki kemerinin çok parçalanmış bulunmasına rağmen, mezar içinde tokasıyla birlikte takip edilebilen uzunluğu 60 sm. den daha az değildir. İnce ve esnek şeridin menteşeye yakın kısmı üstünde ve tam ortasında tazyik etme suretiyle yapılmış meander motif, tunç levhalarda görülebilen süslerin en güzellerindendi. Tokanın üstünde, mezar odasında da raslanan soluk beyaz renkli kumaş parçalarının bulunması, bunun kenarlarındaki delikleri vasıtasıyla bir kumaşa veya elbiseye dikildiğini iyice açıklamıştır (şek. 26). Tokanın altında, mezarın başka yerinde görülmiyen beyaz, sarımsı ve un gibi yumuşak bir toprak tabakası bulunuyordu. Biz bunun ne olduğunu maalesef aydınlatamadık.

III.

2 No. lu tümülüs kazısı. Birinci tümülüsün 82 m. doğusunda ve bugünkü toprak seviyesinden 2-3 m. yüksekliği olan ikinci tümülüsün çapı 20-25 metredir (şek. 1). Başlangıçta şüphe ile karşılanan bu yüksekliğin de araştırılmasına karar verilmiş ve tepeciğin bugünkü seviyesine girmek şartıyla bir yarma açılmış ve yığmanın kesiti tespit edilmiştir. Kısa bir müddet sonra burada da birincisinde olduğu gibi, anatoprağa bir mezar çukurunun kazıldığı anlaşılmıştır (şek. 27).

a) *Tümülüsün yapılışı ve mimarlık durumu* : Bu tümülüste açıklanan kesit de, yığma tepenin biçimi ve yapılışı bakımından, aydınlatıcı ipuçları sağlamıştır. Buradaki mezarın üstü, çapı daha küçük olan ve yüksekliği de 4-4.5 m. yi aşmayan toprakla örtülmüştü.

Bunun da, çevresinden taşınan ve renk renk tabakalar gösteren ham toprakla meydana getirildiği görülmektedir. Ana toprak içine açılan mezar çukurunun derinliği 2, boyu da 4.80×3.80 m. idi. Mezar çukurunun tabii toprak bünyesi, birincisinin aynı idi. Yalnız bunun çukuru çakıl taşı yerine, toprakla doldurulmuştu (şek. 28). Çukuru dolduran toprağın 70-80 sm. lik bir kısmı kaldırıldıktan sonra, çevresinin kenarında, 50 sm. genişliğindeki temiz dere çakıllarının bir duvar gibi sıralandığı görülmüştür (şek. 29-32). Çakıl taşlarının mezarın dibine kadar olan yüksekliği 1-1.20 m. idi. Taşların bir yüzü çukurun kenarlarına dayanmıştır; mezara bakan yüzünün de ele geçirilen izlere göre ağaç dalı, ot, saman ve buna benzer malzeme yardımıyla yıkılmasının önlendiği görülmektedir. Bu usul, mezarın ortası toprakla doldurulduktan sonra, çakıl taşlarının kuru duvarlardaki gibi sıralanmış durumlarının muhafazasına yararmıştır. Güney ve batı duvarlarının birleştiği köşede ve toprakla taşın hattı faslında dikilmiş durumda kalan ağaç kalıntısı da köşenin düzenliliğini sağlamıştır. Dört köşeli sözde duvarın ortasını tamamen dolduran toprak, yumuşak ve koyu renklidir. Çukurun topraktan tabanı çok küçük çakıllı, daha doğrusu kumlu idi. Tabanın da yapraklı dal veya otlarla döşenmiş bulunması muhtemeldir. Mezar çukurunun istikameti, birincisinde olduğu gibi, doğu-batı ve kuzey-güney idi (şek. 27). Mezar çukurunu dolduran toprak içinde ve asıl ölü hediyelerinin oldukça üstünde, tunçtan bir düğme veya iğne başı, basit profilli tas parçası ve bilhassa kanatlı bir okucu ile Friglerin kırmızı ve gri renkli tipik kap parçalarına raslanmıştır.

Belgelere göre Anıt-Kabir alanındaki tümülüsler arasında esaslı üç ayrılık vardır: 1. İkincinin mezar çukuru çakıltaşı yerine toprakla örtülmüştür. 2. Birincisinin üstü açık, ağaçtan teknesi ikincisinde yoktur. Bunun yerini çukuru çevreleyen çakıl taşları tutmuştur. 3. İkincisinde bank yoktur. Gordion'un I No. lu mezarının mimarlık durumuna benzemiyen I. ve V. tümülüsü, ikinci mezarımızdan da farklıdır⁴². Bununla beraber, Makridi tarafından açılan tümülüslerden ikincisi, iki numaralı mezarımıza benzemektedir⁴³. Hâfirinin ifâdesine göre, bunda da anatoprağın içine dört

⁴² Gordion s. 129 - 133 ve 139 - 140; F. Schachermeyr, s. 108 - 109.

⁴³ M. V. M. 6, s. 42 ve Arch. Anz. 45, 1930 s. 481'de Schede.

köşeli bir çukur açılmıştır. Yalnız Makridi, bu çukurda üst üste duran düzensiz ve harçsız taşları anlayamamış⁴⁴, bunları "kümbet-varî ve müdevver şekilde,, yapılmış bir mağara olarak restore etmiştir⁴⁵. Kubbenin üstünü göremiyen hâfir, bunu da mezarı soyanlar tarafından tahrip edildiği suretinde aydınlatmıştır. Varolmayan kubbenin dört tarafını doluran ufak çakıl taşlarından bahseden rapor ve 8 inci şekil, bunun yeni bulunan 2 No. lu tümülüsteki sözde duvardan farklı bir yapı olmadığını açıklamaktadır. Yalnız Makridi'nin ortada gördüğü iri taşlar, Gordion'da IV. ve II. mezarın sandukaları üstündeki dizili taşların benzeridir. Esasen bu konu daha önce başka yerlerde de aydınlatıldığından, burada yeniden üstünde durulmayacaktır⁴⁶.

Dr. Koşay tarafından incelenen Fidanlık tümülüsündeki "Harçsız ufak taşların üst üste konması,, ile sağlanan (yuvarlak yapı) da Anıt-Kabir alanının 2 No. lu tümülüsünden farksızdır⁴⁷. Yalnız bu mezar çukurunu çevreleyen taş duvar yuvarlak olup, kalınlığı da her tarafta aynı değildir. Bununla 2 No. lu tümülüsün yalnız Ankara'da iki benzerinin bulunduğunu öğreniyoruz.

b) Gömme tarzı : Mezar çukurunun tam ortasında, çok dağılmış olduklarından, daha yerlerinde birbirine karışan ve profillerine göre beş tane olduğu anlaşılan kırmızı ve gri renkli kaplar bulunmuştur (şek. 34-37). Üstüste ve yanyana durdukları anlaşılan bu kapların üstüste duranları arasında hasır izleri de tesbit edilmiştir (şek. 44). En sağlam durumda ele geçirilen ve soluk kırmızı renkli olan kabın içinde insan külü bulunmuştur (şek. 34). Bunun altındaki ve yanındaki kapların hepsinde küle raslanmamışsa da, gene kırmızı renkli olan ikinci bir kaptaki kül müşahede edilmiştir. Buna göre, külsüz kapların ölü hediyelerini muhafazaya yaradıkları düşünülebilir. Yalnız mezar çukurunun doğu-kuzey köşesine çok uzak olmayan bir yerinde ve birbirinden 60 sm. aralıkla bulunan ve asıl kaba makara ile perçinlenen tunçtan iki kulbun (şek. 33, 43) altında ve çevresinde yanık kül izleriyle insana ait olduğu anlaşılan küçük kemik parçaları da bulunmuştur. Çukurun

⁴⁴ Bunlar M. V. M. 6, şek. 8'de çok iyi bellidir.

⁴⁵ M. V. M. 6, şek. 10.

⁴⁶ Belleten 36, s. 517, not. 28 ve Belleten 40, s. 485-586.

⁴⁷ Arkeologya Dergisi I, s. 5-6 ve şek. II - I.

doğu-kuzey köşesinde ve makara biçimli kulplardan çok uzakta olmıyan bir yerde görülen Tripod'un üst halkasına maden izlerinin de yapışmış bulunması, kulplara ait kabın bir tripod üstüne konulduğunu, gerçeğe yakın bir ihtimal haline getirmektedir. Topraktan yapılan kapların teknik ve biçimleri arasında bir ayrılık yoktur. Hepsi geniş karınlıdır ; düz ve küçük diplidir. Birinci tümülüste olduğu gibi, bunda da yere dik olarak bırakıldıkları, yani yatırılmadıkları görülmektedir. Ağızları genişcedir (şek. 34-36). Yalnız bir tanesi kulplu ve boğazı dik kenarlıdır (şek. 37). Bunun kulp tipine 1 No.lu mezarda da raslandı. Burada her iki tümülüste de ölünün iskeletine raslanılmadığını, yakılan ölüye ait küllerin gömüldüğünü bir defa daha belirtmeliyiz.

c) *Ölü hediyelerinin mezara yayılışı ve neveleri* : Yukarda görülen ve gömme ile ilgili toprak ve tunç buluntulardan başka, halkalı makaraların yanında 50-60 sm. uzunluğunda maşaya benzeyen ve kesimi beyzî olan demir bir çatal bulunmuştur (şek. 38). Tripod'un güneyine doğru da 25 sm. uzunluğunda tunç bir mızrak ucu görülmüştür (şek. 33 de yere dikili). Bunun sapa geçirilen tarafı, çukurun doğu-güney köşesine döndürüldüğünden, sapının gerçek uzunluğunu tahmin etmek fırsatı da doğmuştur. Bunun bulunduğu yerden köşeye kadar uzanacağı düşünülürse, sapının 2 m. den fazla olamayacağı anlaşılır. İçindeki ağaç kalıntıları bugün dahi bellidir. İkinci mızrak ucu mezar çukurunun tam ortasına ve adı geçen kırmızı renkli toprak kabın yanında bulunmuştur (şek. 39). Bunun da sap tarafı aynı köşeye bakmakta ve uzunluğunun da aşağı - yukarı birincininkine denk olacağı tahmin edilmektedir. Çukurun batı kenarı ortasında ve küme halindeki kaplardan ayrı yerde, topraktan bir çömlek bulunmuştur. Kapların kuzey yanında da birbirinden 40 sm. aralıklı tunçtan iki kulp ve ortalarında tahtaya çakılmış olması gereken kabara başlı çivileri görülmüştür (şek. 43). Bunlara benzeyen üçüncü kulp da 1 m. daha batıda idi. Duruşlarına göre, bunların muayyen büyüklükteki tahta bir eşyanın üç kenarında bulunabilecekleri düşünülebilir. Çiviler, kabara başlarının ortasına kurşunla lehimlenmiştir. Bu teknik birinci tümülüsteki eşyada da görülmüştür. Bunların altında ve toprak içinde yer yer yanık, çürük izleri de gözümüzden kaçmamıştır. Halkalardan birine ve tunçtan bazı kap parçalarına yapışmış kumaş izleri, bu kapların kumaşa sarılmış olabile-

cekleri ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Çukurun batı-güney köşesine yakın bir yerde ve yanyana duran demirden iki tripod parçası bulundu. Tabla kısımları halka halinde olup, kesimleri yuvarlaktır. Ayak uçları, önce dışarı bükülmüş, sonra yere basmak üzere, yeniden aşağıya kıvrılmıştır. Yere dokunan kısımları düz ve geniştir. Parçalarına göre, iri oldukları anlaşılmaktadır. Biçimleri birincide bulunandan farksızdır. Bunlardan başka, mezar çukurunun muhtelif yerlerinde tunçtan kaplara ve tahta eşyaya çakılmak üzere, çeşitli tiplere giren kabara başlı çivilere ve süs eşyasına raslanmıştır. Tunçtan süslü, kabartmalı ve süssüz tas parçaları da mezarda şuraya buraya dağılmış durumda bulunmuştur (şek. 40, 42). Mezar çukurunun yaşlığı koruyan kisli bir toprağa açılmış bulunması, maden eşyanın çok oksitleşmesine ve hırpalanmasına sebep olmuştur. Bu mezarda, dizili olarak bırakıldıkları anlaşılan tunç boncuklara da raslanmıştır (şek. 41 alt sıranın başında). Mezar çukurunda topraktan kap kacak ve tunç eşya arasında, hatta bazılarının altında ve dolma toprak içinde dağınık, düşük, irice taşlar görülmüştür. Bunların ölü hediyelerini yerleştirirken birer destek olarak kullanıldıkları veya yığma toprakla birlikte atıldıkları düşünülebilir.

Bu mezardan çıkarılan topraktan kap kakağın teknik ve biçimleri birincisindekinden farksızdır. Her iki mezarda da külleri ve ölü hediyelerini koymağa yarıyan kapların biçimleri değişmemiştir. Boğazköy'ün I. yapı katında bulunan geniş boyunlu ve iki kulplu kül küplerinin biçimleri, tümülüslerdekinden farklıdır⁴⁸. Koyu gri boya astarlı, perdahlı, yuvarlak karınlı, düz dipli ve uzunca boynunun ortasını omuzuna birleştiren şerit kulplu çömlek tipi içinde kül yoktur (şek. 37). Bu kap tipine Frig şehirleriyle mezarlarında raslanmamıştır.

Yivli mızrak uçları birincisinde bulunanlardan farklı değildir (şek. 39). Bunlar da bir plâkanın bükülmesiyle yapılmış olup, birleşme yerinde kurşun kaynak veya lehim izleri bugün dahi bellidir. Ayrıca sağlam ve uzun olanının, iki parçanın birbirine birleştirilmesiyle sağlandığı görülmektedir.

Bu mezarda tunçtan tam tas'a, tencereye veya kazana raslanmamış olmasına rağmen, Gordion, Fidanlık ve 1 numaralı tümü-

⁴⁸ MDOG 75, s. 49, şek. 28, c.

lüstekiler gibi, restore edilebilen ⁴⁹ süssüz tasların kenar parçaları az değildir (şek. 42 ve 46). Bundan başka, kabartma suretiyle yapılmış ve üslûplaştırılmış sivri uçlu yaprakları andıran şua tarzındaki süslerin ağız kenarı altında sona erdiğini gösteren tas kalıntıları da az değildir (şek. 40). Bunlar arasında uçları sivri olmayan ve ağız kenarına çok yaklaştırılmayan kabartma örnekleri de vardır (şek. 40 solda en üstte ve 47). Bunlar da birinci tümülüsde bulunanlardan farksızdır. Yalnız bu mezarda tunçtan yonca ağızlı bir kabın kenar parçası da bulunmuştur. Eski ve Orta Hitit çağında olduğu gibi, bilhassa Frig'ler zamanında da çok kullanılan yonca ağızlı tunç vazö ağızları Fidanlık tümülüsü ile ⁵⁰ Makridi'nin açtığı yığma mezarda da bulunmuştur ⁵¹. Bunlar yaldızlı değildir.

Birinci tümülüsle Gordion'dakilerde raslanmıyan buluntuların en önemlisi makara biçimli tunçtan iki kulptur (şek. 43). Ortasından uzunluğuna bölünmüş yarım makarayı andıran bu kitlevi tunçların iki ucuna at nalı biçiminde ve kesimleri yuvarlak kulpun uçları birleştirilmiştir. Makaranın düz olan alt kısmı, asıl kaba perçinlenmiş, kulplar da serbest kalmıştır ⁵². Fidanlıkta bu kulp tipinin en güzel örnekleri kapların ağız kenarlarına birleşik durumda bulunmuştur ⁵³. Bunlarda, boğumlu ve boğumsuz halkaların asıl makaraya geçirilişi ve ayrıca sağlamlığı sağlamak maksadiyle bu makaranın da iki tarafından uzun tunç şeritlerle yeniden kabın ağız kenarı altına tespit edilişi iyice bellidir. Bu bakımdan biz, kapsız olarak ele geçirilen bu kulpların kullanma tarzlarını da öğrenmiş bulunuyoruz. Topraktan yapılan kap kacakta da makara biçimli kulpların bolluğu, bunun Frig'ler çağında çok sevildiğine ve geniş bir bölgeye yayıldığına işaretler ⁵⁴. Düz

⁴⁹ Gordion s. 72 - 74, No. 60 - 86 ve Arkeologya Dergisi I, s. 11 - 12, No. 4 - 5.

⁵⁰ Arkeologya Dergisi I, s. 17, No. 18.

⁵¹ Belleten 40, s. 586, şek. 33.

⁵² Bu perçin tekniğine makara tipine girmiyen bütün Gordion kaplarında raslanmıştır (Gordion s. 68). Bu teknik Anıt-Kabir, Gordion, Fidanlık ve Makridi tümülüslerinde farksız olarak kullanılmıştır.

⁵³ Arkeologya Dergisi I, s. 10-11, No. 1-3.

⁵⁴ Boğazköy I, Lev. 20.2; MDOG 78, şek. 15,2 ve OIP 29, şek. 442,13 «905».

sathıyla kabın kenarına birleştirilen makara biçimli buluntu da (şek. 41 sağda), Fidanlık'da 2 ve 3 No. lu tasların kenarına birleştirilen bu türlü küçük örneklerden farklı değildir⁵⁵. Bu kulplara ait kapların rutubetin tesiriyle dağıldığını ve hatta tripod üstündeki oksit izlerinin bunlara ait olduğunu yukarıda belirtmiştik. Bunlardan başka, mezar çukurunda 40 ve 100 sm. aralıkla duran at nalı biçimindeki üç kulpa ait kap izlerine de raslanmıştır (şek. 43). Bu kulpların tam ortalarına çakılan kabara başlı çivilerin situ durumlarını muhafaza etmişlerdir. Bu bakımdan bunların ağaçtan bir kaba veya tahta eşyaya veyahut hiçbir iz bırakmamak üzere yokolan tunçtan bir kazana "I," ait olduğunu kabul etmek gerekecektir. Uçlarına doğru incelen kulpların kesimleri elips ve çivi başları iridir.

Bu mezarda da başları yarım küre biçimli ve çivili kabarlara, perçinlere raslanmıştır (şek. 41). Yalnız bunda kaba birleşik olanları görülmemiştir. İçleri boş olanlarının çivileri tunca kurşunla kaynatılmıştır. Bir Gordion kabında kulbu ağız kenarına tesbit eden perçinler⁵⁶, bunların kullanılış tarzını da aydınlatmaktadır.

Mezar çukurundaki sonuncu buluntumuz, kısa saplı ve iki çatalı demirdir (şek. 38). Bu çatal, Gordion'da olduğu gibi, bir maşa deliğidir⁵⁷. Ayrıca Boğazköy'ün I. yapı katından çıkarılan 79 sm. uzunluğundaki demir çatal da buluntumuzdan farklıdır⁵⁸. Sivri uçlu tümülüs çatalı bir silâh olarak kullanılmıştır. Demirden üç çatalı bir Urartu değreni de tümülüs silâhından farklıdır⁵⁹.

IV.

Bu bölümde her iki tümülüsün dolma toprağı içinden çıkarılan buluntular ve bunlarla ilgili problemler üstünde durulacaktır. 1 No. lu tümülüs'te tepeden aşağıya kadar inen bir kuyunun varlığı kesitte görülmüş ve ayrıca mezarın köşesinde de bazı tahrip izleri sezilmiştir. Bundan başka, yığma toprak içinde ve

⁵⁵ Arkeologya Dergisi I, s. 11. Kaba birleşen kulpların sağlamlığını artıran bu örneklerin ikinci eşi, Makridi'nin bulunduğu yonca ağızlı vazo kulbunun kenara birleştiği kısmın içinde ve çift olarak görülmektedir (Belleten 40, s. 586).

⁵⁶ Gordion s. 72, şek. 51.

⁵⁷ Gordion s. 81, şek. 70 f.

⁵⁸ MDOG 75, s. 49, şek. 30.

⁵⁹ Lehmann-Haupt, II 2, s. 545-546.

çakıl taşları arasında da çanak çömlek ve maden parçaları ile bir mobilya ayağı ve sağlam bir fibula bulunmuştu. Kesitteki kuyu, mezardaki tahrip izleri ve mobilye parçaları, mezarın soyulmak istendiğini, fakat muvaffak olunamadığını göstermektedir. Bununla beraber, çömlek parçaları ve fibula kuyu ile ilgili olmayan, yani onun uzağında kalan bir kısımdaki yığma topraktan çıkarıldığına göre, bunların soyguncular tarafından düşürülmediğini, bilâkis mezarın üstü kapanırken bırakıldığı anlaşılmaktadır. Çömlek parçaları, her bakımdan, mezar içinde bulunan toprak kapların aynidir. Tunç fibula da iyi bilinen boğumlu ve yarım daire biçimli Frig çengelli iğnelerinin eşididir ⁶⁰.

2 No. lu mezarın çukurunu dolduran toprakta ve daha üstte kırmızı ve gri boya astarlı tipik Frig çanak parçaları ile tunçtan kanatlı bir okucu, yivli tas parçası ve bir iğne başı bulunmuştur. Okucunun sapı ile kanatları arasında genişçe mutavassıt bir kısım vardır (şek. 41). Asıl sivri kısmı iki kanatlı ve söğüt yaprağı biçimindedir. Bu tipin en güzel örnekleri Boğazköy'de I. tapınağın avlusundaki kaldırımın üstünde ve mağazinlerde bulunmuştur ⁶¹. Ayrıca Alacahöyük'de de bu tipe giren tunç okuçlarına Yeni Hitit katında raslanmıştır ⁶². Alışar'da Post Hitit-Frig katındaki tunçtan kanatlı okuçların kanatları altında, bizimkinde görülen genişçe satıh yoktur ⁶³. Bundan başka, bu tipin burada M. ö. birinci binin ikinci yarısına kadar kullanıldığını belgelendiren bir eserde ele geçirilmiştir ⁶⁴. Mukayesenin bu durumuna göre, bu okucu tipi, Anadolu'da M. ö. ikinci binin yarısından birinci binin ilk yarısına ve hatta ikinci yarısına kadar kullanılmıştır. Bu bakımdan tümülüsteki buluntu da, aynı topraktan çıkarılan Frig eserlerinden daha geç tarihlenemez.

⁶⁰ Yusuf Boysal « Anadolu'nun en eski çengelli iğneleri » Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, cilt IV, sayı, 4. s. 450, not. 34.

⁶¹ MDOG 76, s. 23, şek. 8 A-C. Bittel bunları 13. cü yüzyıla tarihlendirmekle beraber « die möglicherweise von Pfeilen stammen, welche gelegentlich der Einnahme der Stadt um 1200 verschossen worden sind » kaydını da koymaktadır.

⁶² Bu kazıya ait muhtelif sergilerde ve Hüyük müzesinde gördüklerimden. H. Koşay, Alaca-Höyük Hafriyatı 1936, s. 64, şek. 40'da yayınlananın sapı ile kanatları arasındaki kısmı dar olmakla diğerlerine bakınca, önemsiz bir ayrılık göstermektedir.

⁶³ OİP 29, şek. 496, d 1909.

⁶⁴ OİP 30, şek. 107, c 1130.

Şimdi bu mezarların yığma toprakları içinden çıkarılan kültür eşyasını ne şekilde manalandıralım? Bittel'in de değerlendirdiği gibi, Körte, III. tümülüsün yığma toprağında, eski kalıntılara hemen hemen hiç raslanmadığını veya pek az süssüz toprak kap parçalarının bulunduğunu yazmıştı⁶⁵. Yalnız, aynı tümülüsün mezar odasını örten çakıl taşları arasında bir sürü tek renkli ve çok bozulmuş kap parçalarının bulunduğu da bildirilmişti⁶⁶. Bütün Anadolu, Kafkasya ve hatta Balkanlar'da ilk metodlu tümülüs kazısı örneğini veren Gordion'un dikkatli hâfirleri, bu parçaları, taş tümülüs yığılırken veya yığıldıktan sonra, ölüye takdim kılınan kurban esnasında kullanılan kap kacağın bu işten sonra kırıldığı ve parçalandıkları yerde bırakıldığı şeklinde aydınlatmışlardı⁶⁷. Bunlar Anıt-Kabir alanındaki tümülüsde ve çakıl taşları arasından çıkarılanların paralelidir. IV. mezarın yığma toprağında da pek az tek renkli kap parçalarından başka, bir şeye raslanmadığını öğreniyoruz⁶⁸. Bununla beraber, her ikisinde de, az da olsa, varlıkları ilgi çekicidir. Yalnız I. ve II. tümülüsün yığma toprağından çıkarılan kap parçaları, ilk ikisinininkiyle eşimsenemeyecek kadar boldur⁶⁹. Buluntuların bu durumunu gözönünde tutan Bittel, bu parçaların kurbanı takdime yarayan kapların veya toprağı yığan işçiler tarafından şu veya bu şekilde kırılanlarının parçalandıkları yerde bırakıldıkları görüşüne iştirak etmemiştir⁷⁰. Ona göre, bu takdirde, kapların toprakta ya tam olarak veya kırılmış da olsa, parçalarının bir arada tamamlanabilecek durumda bulunması gerekmektedir. Halbuki Boğazköy hâfirinin de pek haklı olarak belirttiği gibi, bu parçalar, hem Gordion'da, hem de Anıt-Kabir alanındaki tümülüslerde, parçalar halinde ve yığma toprağın muhtelif derinliklerine ve yerlerine dağılmış durumda bulunmaktadır. Bunlarla bir kabın dahi tamamlanması mümkün olamamaktadır. Bittel, adı geçen parçaların buldukları yerlere yığma toprakla birlikte dışarıdan

⁶⁵ Gordion s. 39 ve Boğazköy I, s. 24.

⁶⁶ Gordion s. 40.

⁶⁷ Gordion s. 42.

⁶⁸ Gordion s. 98 - 99. Yalnız burada da yığma taşların arasında aynı şekilde manalandırılan kap parçaları bulunmuştur.

⁶⁹ Gordion s. 108 - 109 ve 132.

⁷⁰ Boğazköy I, s. 24 - 23.

getirildiklerini ve mezarın üstüne atıldıklarını teklif etmiştir. Buna göre, bu yığma toprakların "bilhassa I. ci ve II. de,, eski bir iskân yerinden veya mezarlıktan getirildiğini düşünmek pek tabiidir ⁷¹. Bununla beraber, yeni teklifi hakkında da "Exakt beweisen lässt sich freilich auch diese Annahme nicht. Aber sie erscheint uns wahrscheinlich,, şeklindeki ihtiyatını da bırakmayan müellifin görüşünü, Anıt-Kabir alanındaki iki tümülüsün yığma toprak bünyesi doğrulamağa yeter bir ipucu vermemiştir. Çünkü bu mezarların yığma toprakları, bu çevredeki araziden, ham topraktan getirilmiş ve kesitlerinde türlü renkler gösteren tabakaları bir iskân yeri veya mezarlık toprağına tanıklık eden en küçük bir iz dahi göstermemiştir. Buna göre, ham toprak içinden çıkarılan ve mezar buluntuları ile çağdaş olan, fakat tamamlanamayan kap parçaları, tunç eşya, buraya nerden ve ne şekilde getirilmiş olabilir? Bunun için biz de itiraz edilmeyecek kadar aydın bir teklifte bulunamayacağız. Yalnız Körte'nin Gordion için belirttiğı gibi ⁷², 8.5 m. yüksekliğı ve 50 m. çapı olan monümental bir mezarın yığmasını bir anda veya kısa bir zamanda tamamlamak her zaman mümkün müdür? Bu, mezar ilk emniyeti sağlandıktan sonra muayyen zamanlarda ve kısa fasıllarla tamamlanabilir. Bu bakımdan ziyaretçiler tarafından kırılan kapların toprak üstünde kalması, zamanla dağılması, kaybolması ve nihayet kısa bir zaman sonra başlayan ikinci, üçüncü yığmada birkaç parçanın da toprak içinde kalması daima mümkündür. Bundan başka, oldukça uzun zaman isteyen ve yorucu olan bu yığma işinde çalışan işçiler tarafından şu veya bu şekilde kırılan kapların daima tamamlanabilir durumda ve aynı yerde kalmış olacakları iddiası da isbat edilemez ⁷³. İşe yaramıyan bu kapların bazı parçaları kırıldığı yerde kalabileceğı gibi, bazıları da yığma topraktan dışarı, uzaklara fırlatılabilir. Ayrıca bu işçilere ait okuçları veya çengelli iğneler de yığma esnasında toprağına düşerek, kaybedilmiş olabilir. Bununla beraber, Bittel'in teklifi, yani Gordion tümülüslerinden bazılarının daha eski olan iskân yeri veya mezarlıktan getirilen bir toprak nevi ile kurulabileceğı ihtimali daima gerçekleşebilir. Biz Anadolu'da herhangi bir höyüğün veya örenyerinin yanın-

⁷¹ Boğazköy I, s. 24.

⁷² Gordion s. 132.

⁷³ Boğazköy, I s. 23.

daki daha geç bir tûmûlûsün yığıma toprağı içinde Bakır veya Hitit çağı buluntularına veya iskân toprağına raslarsak, şaşmayız. Yalnız bu görüş, Anıt-Kabir tûmûlûslerinin yığıma toprağı için bahis konusu olmadığından, içindeki parçaları da bu yolla aydınlatamayız. Bu görüşün Gordion için muteber olup olmadığını da, bu mezarlar üstündeki yığınanın toprak bünyesi açıklayabilir.

V.

Raporun bu bölümünde tûmûlûslerdeki gömme tarzını mukayeseli bir surette değerlendirmeye çalışacağız. Anıt-Kabir tûmûlûslerine ölü yakıldıktan sonra ve külleri topraktan kaplara konulmak suretiyle gömülmüştür. Mezarlarda iskelete raslanılmadığından, yakılmamış gömmeden bahsetmek mümkün değildir. Yalnız, Anıt-Kabir tûmûlûslerinde bakışımızı üstüne çeken en önemli nokta, küllerin birincisinde en az 3, ikincisinde de iki kaba konulmuş olmasıdır. Her iki mezarda da kapların dağınık, ezik parçaları arasında yangın geçirmiş insan kemiklerinin ufak parçalarına raslanmıştır. İkisinde de içlerinde en çok kül bulunan birer küpün muhtevası, geri kalan ve kırılmış kap parçaları arasında görülen kül kalıntılarının yekûnundan da fazladır. Mezarlarda yan yana ve üst üste ezilmiş, dağılmış durumda duran kap parçaları arasında toplanan küllerin, dolu bir kabın kırılması sonucu olarak yayılacağı ve muhtelif kaplara konulmuş hissini verebileceği düşünülmüşse de, ilk ve yerindeki müşahedelerimiz bunu doğrulamamıştır. Yalnız bunlar tahlil edilmediğinden, yakılan insan kemikleriyle beraber topluca bulunan asıl ölünlüklerle, daha az ölçüde ve diğer kaplarda bulunanların da insana veya onunla birlikte yakılan kurban kalıntılarına ait olup olmadığı kesin surette anlaşılamamıştır. Bununla beraber, ilk müşahedelerimizin mukayeseden sonra yeniden değerlendirilmesi, bu konunun aydınlanmasını sağlayacaktır.

Mimarlık durumunu ve buluntularını 1 No. lı tûmûlûsümüzdekine benzettiğimiz Gordjon'un III., IV ve hatta II. tûmûlûsüne ölü yakılmadan ve ağaçtan lâhit içine konulmak suretiyle gömülmüştür⁷⁴. Bu âdet nekropolün en geçe tarihlenen I. ve V. tûmû-

⁷⁴ Gordion s. 45, 100 ve 107. Yalnız rutubetin tesiriyle kemikleri ezilmiş, dağılmış ve iskelete ait pek az kalıntı bulunabilmıştır.

lüsünde birdenbire değişmiş ve yalnız yakılan ölünün külleri gömülmüştür ⁷⁵.

I. mezarın anatoprağa kazılan çukurunda kalınlığı 0.15 m., boyu da 1.50X1.55 m. olan kömür, kül ve yanmış kitlelerle sağlanan yangın yığıntısından müteşekkil bir kalıntıya raslanmışsa da, asıl ölünün tamamen yanmayan kemiklerini koruması gereken küp kesin olarak açıklanamamıştır ⁷⁶. Tabaka halinde görülen bu yığıntı, ölünün külü, sunulan kurbanların kalıntısı ve yakmayı sağlayan malzemenin artıklarından ibarettir. Buna göre, bu tümülüsde, Anıt-Kabir'dekilerinde görülmiyen ayrı bir özellik sezilmektedir. V. tümülüsde ise ölü, anatoprak içine kazılan 2.80×1.20×0.50 m. ölçüsündeki bir çukurda, kurban edilen hayvan ve takdim kılınan hediyelerle birlikte yakılmış ve olduğu yerde bırakılan ince yangın tabakasının üstü toprakla örtülmüş, yani tümülüs kurulmuştur ⁷⁷. Bu da Anıt-Kabir tümülüslerinde görülmiyen bir âdettir. Buna göre, iki nekropol arasındaki müşterek nokta, ölülerin yalnız yakılmış olmasındadır; Yakılma yeri ve küllerin korunması, birbirinden farklıdır. I. mezarda olduğu gibi, Anıt-Kabir alanındaki tümülüslerde de ölüler başka bir yerde yakılmış ve sonradan küpleriyle kemikleri kaplar içine konularak mezar çukuruna yerleştirilmiştir. Burada kül+kemiği muhtevi kabın bizzat ölüye aidiyetini, geri kalan kaplardaki küllerin de onunla birlikte yakılan ve ayrılabilen kurban külleri olduğunu düşünüyoruz. Ayrıca ortalama yükseklikleri 24, genişlikleri 23 ve ağız çapları 14 sm. olan çömlüklerin kâhil bir insanın külünü alamayacağından, bunların muhtelif kaplara bölünmüş olabileceği ihtimali de unutulmamalıdır.

Eskiden kazılan Ankara tümülüsleri gömme tarzları bakımından maalesef pek az aydınlatıcı ipuçları vermiştir. Makridi'nin kazısında başarı gösteremediği "cesim" tümülüsden başka, ikincisindeki gömme tarzı hakkında da hiçbir bilgi verilmemiştir ⁷⁸. Yalnız, son olarak açtığı üçüncü tümülüsde raslanan at iskeletinin biraz ötesinde mahruk bir tabaka görüldüğünü ve buradaki kömür ve kül arasında yanmış tunç parçaları bulunduğunu, bunun da alt kısmında içinde kömürle karışık topraktan kap parçaları

⁷⁵ Gordion s. 130-131 ve 139-140.

⁷⁶ Gordion s. 131 ve Schachermeyr s. 109.

⁷⁷ Gordion s. 139-140 ve Schachermeyr s. 109.

⁷⁸ M. V. M. 6, s. 42-43.

bulunan iki tabaka daha görüldüğünü yazmış ve bunu “üstüste olan yanık tabakalar ve müteaddit evani parçaları burada birçok cesedin yakılarak külleri vazolar derununa konulduktan sonra, vazoların diğer bir mahalle nakledilerek üzerlerine toprak yığının- dan ibaret bir höyük vücuda getirildiğini ifham etmektedir. Yalnız son ihrak olunan cesetle yanan atın üzerlerine höyük yapılmıştır „ şeklinde izah ve tasvir etmiştir ⁷⁹. Bu bilgiye göre, adı geçen An- kara tümülüsünde de, Gordion’un I. veya V. mezarında olduğu gibi, bir gömme tarzının bahis konusu edildiğinden şüphe edi- lemez. Esasen başka bir yerde de, buluntularına göre bu mezarın bütün Ankara tümülüslerinden daha geç bir tarihe ait olduğu ve Gordion’un II. mezarı ile çağdaşlığı üstünde durulmuştu ⁸⁰. Fidanlık tümülüsünde de “kemik veya kül eserine tesadüf edil- mediği, bunların evvelce atılmış olması,, ⁸¹ ihtimali Dr. Koşay tarafından bildirildiğinden, bu mezar üstünde durulmayacaktır.

F. Schachermeyr, Homeros’un tasvir ettiği mezar şeklini ve gömmenin tarzını incelemiş ve arkeoloji belgelerini de buna göre değerlendirmişti ⁸². Biz bunun için bu konuda yeniden derinleş- miyeceğiz; esasen yeni buluntular da bilinenlere büyük yenilikler katmamıştır. Yalnız Hektor’un yakılışı ve hele kemiklerinin arkadaşları tarafından toplanışı, altından bir larnax’a konulması ve kazılan çukura yerleştirildikten sonra, üstünün iri taşlarla örtülmesi, bunun da üstüne tümseğin yükseltilmesi ⁸³, incelenen Frig mezarlarının durumuna gerçek bir yakınlık arz etmektedir. Ayrıca Patroklos’un gömülmesi tasvir edilirken, ateşin ortasında yatan kemiklerinin ötekilerinden, yani uzakda, kenarda yanan at ve insanlarınkinden ayrılmasının kolay olduğunun belirtilmesi ve bununkilerinin de “kemiklerinin,, altından bir kapta korunması ⁸⁴ şekli, Frigler zamanındaki âdet için de önemli sonuçların çıkarılmasına yarayabilir. Yalnız bu kaynak da, Anıt-Kabir alanındaki

⁷⁹ M. V. M. 6 s. 43.

⁸⁰ Belleten 40 s. 589.

⁸¹ Arkeologya Dergisi I, s. 6.

⁸² Schachermeyr s. 95-97 ve 109.

⁸³ İlias XXIV, 784-799. Bu klâsik kaynağı tenkidi bir surette incelememize yardım eden Klâsik Filoloji Asistanı arkadaşımız Türkân Uzel’e bilhassa teşekkür ederiz.

⁸⁴ Patroklos’un gömülmesi İlias XXIII, s. 236-257.

tümülüslerde külün, kemiğin 3 veya 2 kaba konulduğunu gösteren adetin paraleli bulunmadığını da belirtmeliyiz.

Bugüne kadar araştırılan Frig tümülüsleri bahsinde, üstünde durulması gereken en önemli nokta, bir kısmının yakılmış ölünün küllerini, bir kısmının da yakılmıyan iskeleti gizlemiş bulunmalarıdır. Biz bugün bunun sebebini aydınlatacak durumda değiliz. Yalnız Gordion'da I. ve V. mezarın III., IV., ve II. den daha geç bir tarihe sahip olduğu gözönünde tutularak, birbirinden çok farklı köklere dayanan bu iki adeti kronoloji ayrılığı ile aydınlatmağa çalışmak ta mümkün değildir. Çünkü ölünün kül ve kemiklerinin gömüldüğünü gördüğümüz Anıt-Kabir alanındaki iki tümülüsün mimarlık durumu ve hele bütün buluntuları ölünün yakılmadan gömüldüğünü belgelendiren Gordion'un III. ve IV. tümülüsü ile çağdaş olduğunu ve aralarında anmağa değer bir zaman farkı bulunmadığını açıkça göstermektedir. Bu problem Anadolu'nun M. ö. ikinci bin yılındaki kültürleri için de bahis konusudur. Büyük Hitit çağında ölümlerin hem yakıldığını, hem de yakılmadan gömüldüğünü iyice öğrenmiş bulunuyoruz⁸⁵. Ayrıca VI. Troia'da şehrin dışına ve güneyine kurulan mezarlığın kül ve yanmış insan kemikleri dolu bir küp mezarlığından ibaret olduğu da öğrenilmiştir⁸⁶. Bundan başka, şehrin içinde de küpe gömülmüş bir çocuk iskeleti çıkarılmıştır⁸⁷. M. ö. ikinci ve birinci binde, yani, Hitit ve Frig'lerde gömme ve yakmanın yanyana görülmesi, Anadolu'nun aydınlatılması gereken en önemli problemlerinden birisidir. Frig şehirlerinde ve kalelerinde yapılan yeni araştırmaların tümülüslerde tesbit edilen ikiliği doğruladığını, yani, bu türlü iskân yerlerinde de ölümlerin hem gömüldüğü, hem de yakılarak küllerinin küpler içinde saklandığı anlaşılmıştır⁸⁸. Böylece, araştırmaların gelişmesi, buluntuların artması "hiç olmazsa,, Frig çağındaki ikiliğin aydınlatılmasını kolaylaştıracaktır.

⁸⁵ Bunun en olgun izahını Bittel MDOG 78 s. 12 v.d. yapmış ve Homeros'un tasvirleriyle Romalıların âdetleri Hitit metinlerinin öğrettikleriyle karşılaştırılmıştır.

⁸⁶ W. Dörpfeld, Troia 1893, s. 122 ve bilhassa AJA 39 s. 26 v.d.

⁸⁷ AJA 41, s. 47.

⁸⁸ Friglerin ölü gömme âdetleri bakımından toplu bilgi Belleten 40 s. 590 v. d. da verildiğinden ve bütün kaynaklar üstünde durulduğundan burada tekrar edilmeyecektir.

VI.

Kronoloji ve sonuç: Anıt-Kabir alanındaki tümölüslerin kronolojileri üstünde uzun uzun duracak değiliz. 1 No.lu mezardeki mimarlık durumunun Gordion'un iyi tarihlenen III., IV. ve II. tümölüsündeki mezar yapısına, 2 No. lının da tarihlenmelerinde güçlük çekilmeyen Fidanlık ve Makridi'nin ikinci tümölüsüne benzediği yukarda açıklanmıştı. Ayrıca, ölü hediyelerinin mezara dağılışı, pişmiş toprak, tunç ve demirden kapkacağın saçayağının, mızrak uçlarının Fidanlık ve Makridi'nin ikinci tümölüsü ile Kerkenesdağı'nın IV., Gordion'un III. ve IV. mezarındaki buluntulara benzediği yukarda aydınlatılmıştı. Bundan başka, bu hediyelerden bazılarının Frig şehir ve kalelerinin ilk yapı katlarından çıkarılanlara da benzediği açıklanmıştı. Ayrıca Orta İtalya'da, Asur, Zencirli ve Toprakkale'de raslanan madenden göbekli kaplarda, bu kronolojiyi doğrulayacak durumdadır. Buna göre, yeni açılan mezarların her bakımdan paralelleri olan eski tümölüslerin kronolojilerini gözden geçirmek, meselenin aydınlandığını kabul etmek olacaktır.

Körte, daha 1904 yılında, III. tümölüsü M. ö. aşağı-yukarı sekizinci yüzyıldan yedinciye geçişe, IV. yü ondan biraz daha geçe ve hatta Kimer akınlarından daha sonraya, II. yi de aşağı — yukarı 600 yıllarına ve Friglerin Lid hâkimiyetini kabul ettikleri zamana, geri kalan ikisini de altıncı yüzyılın ilk yarısına ve ortasına tarihlendirmiştir⁸⁹. Schachermeyr esas itibariyle bu kronolojiyi kabul etmiş, yalnız III. mezarı sekizinci yüzyılın içine tarihlendirmiştir⁹⁰. Gordion tümölüslerinin kronolojisi en açık olarak K. Bittel ve H. G. Güterbock'un 1935 yılında yayınladıkları Boğazköy raporunda ve yeni Anadolu buluntularının ışığı altında münakaşa edilmiştir⁹¹. Burada III. nün en fazla dokuzuncu yüzyıla kadar yükseltilebileceği, dördüncünün de bundan çok az geç olduğu, II. nin de yedinci yüzyıla aidiyeti söylenmiştir. Bu etüdün ikinci büyük önemi, III. yü çok eskiye tarihlendiren H. Frankfort kronolojisini de⁹² cevaplan-

⁸⁹ Gordion s. 98, 104, 129, 138-139 ve 145.

⁹⁰ Schachermeyr s. 108-109.

⁹¹ Boğazköy I s. 21-23.

⁹² H. Frankfort s. 158.

dırmış olmasındadır. Fidanlık tümülüsünden çıkarılan eserleri haklı olarak III. mezardakilerle eşimsiyen Dr. Koşay, bu buluntuların M. ö. sekizinci yüzyıla kadar yükselebileceklerini bildirmiştir⁹³. 1942 yılında Gordion için bahis mevzuu olan bütün problemler üstünde yeniden duran Bittel, III. ve IV. mezarı sekizinci yüzyılın sonuna ve en geç yedinci yüzyılın başlangıcına, fakat Kimer akınlarından öncesine; II. yi de yedinci yüzyılın başlangıcına ve Kimer zaferlerinden sonraya; bu arada Fidanlık ve Makridi tümülüslerini de III. ve IV. ile aynı zamana veya onlardan biraz daha geçe tarihlendirmiştir⁹⁴. Bundan başka, bu konuda en son olarak yayınlanan bir etütte de Fidanlık ve Anıt-Kabir tümülüsleriyle Makridi'nin ikinci, Gordion'un III. IV. mezarının çağdaş olduğu ve Makridi'nin üçüncü tümülüsünün fildişi ve boyalı çanak çömlek buluntularına göre, Gordion'un II. mezarıyla çağdaşlığı, yani yedinci yüzyılın başlangıcına ve Frig'lerin Lid hâkimiyetini kabul ettikleri zamana aidiyeti bildirilmiştir⁹⁵. Buna göre, boyalı çanak çömleği bulunmamakla beraber, tek renkleri ve her türlü tunç eşyası bakımından Gordion'un III. mezarından daha fakir olmayan Anıt-Kabir tümülüsleri de daha geç bir tarihe sahip değildir. Bu tümülüslerdeki mızrakuçlarının ve hele tokenin işçiliği, yivli ve kabartmalı kapların süs tekniğine III. mezarda dahi raslamak mümkün değildir. Muhtelif profil tipleri, kabartmalı süs şekilleri, kulp ve dip örnekleri gösteren yaldızlı tunç eşyanın biçimlerine göre dizilmesi, bu mezarlardaki maden eşya envanterinin Gordion'un en zengin mezarındakilere eşit olduğunu belgelerir. Bu bakımdan 1 ve 2 No. lu Anıt - Kabir tümülüsleriyle Fidanlık'taki ve Makridi'nin ikinci mezarı⁹⁶ da, Frig hakimiyetinin Kimer'ler tarafından sona erdirilmeden öncesine, yani Friglerin bu zengin mezarları kurabilecek bir kudrete sahip oldukları zamana ve sekizinci yüzyıla aidiyetlerini kesin olarak ifade edebiliriz. Kimer akınlarının sebep olduğu büyük felâketten sonra, Lid hâkimiyetini kabul eden Friglerin eski adetlerini unutmadıklarını, büyük ölülerine tümülüs kurmaya devam ettiklerini, yalnız ölü hediyelerinin eskilerle eşim-

⁹³ Arkeologya Dergisi I, s. 10.

⁹⁴ Kl. St. s. 71-72 ve 102.

⁹⁵ Belleten 40 s. 589.

⁹⁶ Bu mezarın zenginliği Belleten 40 s. 586 v. d. da açıklanmıştır.

senmiyecek kadar azaldığını Gordion'un II., I. ve V. mezarı öğretmiştir. Bu gerçeğin Ankara için de muteber olduğunu, Makridi'nin yeni tarihlenen üçüncü mezarı da belgelendirmiştir. Geri kalan Ankara tümülüslerinin açılması, her iki safhaya tarihlenen mezarların sayısını çoğaltacaktır. Bu arada III. tümülüsün çağdaşı olan dört Ankara mezarının kendi aralarındaki kronolojilerini, yani bunlardan hangisinin daha eski veya geç olduğunu tesbit etmenin mümkün olmadığını da belirtmeliyiz. Yalnız bizim hissimize göre, ardıç sandukalı Anıt-Kabir tümülüsü diğerlerinden biraz önce kurulmuş olmalıdır.

Yeni araştırmalar, ikinci büyük Frig nekropolünün Ankara'da bulunduğunu ve buradaki tümülüslerin Helenistik ve Roma Çağına ait olamayacağını göstermiştir. Yeni buluntuların ışığında Frig tümülüsleri içinde taştan kubbeli, kemerli veya düz damlı, dromoslu, dromossuz mezar odalarına raslanılamayacağı ihtimali artmış bulunmaktadır. Aynı çağda Frig şehir ve kalelerinde tesbit edilen ölü yakma ve gömmenin, tümülüsler için de bahis konusu olduğu anlaşılmış bulunmaktadır. Bugüne kadar kazılan yerlere ve yayınlanan raporlara göre, Friglerin şehir ve kalelerinde bilinmeyen üstün maden işçiliğinin, bilhassa mezar araştırmalarından sonra anlaşılmasının mümkün olacağı görülmektedir. Bu, her çağ için bol örneklerle doğrulanan bir gerçeğin bu devir için de muteber olduğunun belirtilmesi demektir. Ankara'da Augustus Tapınağı çevresine ve Çankırıkapı höyüğüne yayılan Frig şehirde olduğu gibi⁹⁷, eskiye tarihlenen tümülüslerde de boyalı çanak çömleğe raslanmamıştır. Yassı-höyük'deki gibi, Ankara'daki Frig şehrinin de yapı kalıntıları ve küçük buluntularıyla bu nekropole paralel gidecek maddi kültür malzemesine sahip bulunduğu yeni kazılardan sonra iyice anlaşılmış bulunmaktadır. Anadolu'nun ünlü merkezlerinde (Gordion, Ankara, Kerkenesdağı) görülen zengin tümülüslerin çağdaşlığı ve monümentalliği, bu çağda Orta Anadolu'da mustakil küçük devletlerin, derebeylerin varlığını kabul edenlere hak verecek bir durumdadır⁹⁸. Bu kazılardan sonra tümülüs içindeki mezarların zenginlik veya fakirliğinin yığma toprağının boyu

⁹⁷ Ankara'daki Frig şehrinin yeri, arkeoloji kalıntıları ve yapı katlarının tarihi hakkında toplu bilgi Belleten 40 s. 574 v. d. de verildiğinden burada kısa kazı haberleri üstünde durulmayacağı gibi, yazılanlar da tekrarlanmayacaktır.

⁹⁸ Kl. St. s. 115 ve bilhassa not 17 ve Belleten 40 s. 577.

ile ölçülemeyeceği de anlaşılmıştır. 2 No. lu tümülüsümüzde tespit edilen mimarlık durumunun Gordion'da bilinmediğini, bunun Ankara'ya has olduğunu üç örnek doğrulamıştır. Ayrıca Gordion'daki geç tümülüslerin aksine, Ankara'dakilerinde küllerin çömlere konulduğu, bu kapların in situ durumlarıyla tespit edilmiştir. Bundan başka, Friglerin ölünün kemik ve külünü ya birden fazla toprak kaba veya ölü ile birlikte yakılan kurban ve hediye küllerini ölününkünden ayırarak başka kaplara koydukları anlaşılmıştır. Ankara'daki maden işçiliğinin, yani kabartmalı, yivli ve delikli süslerin Gordion'dakilere bakınca daha yüksek, daha güzel olmasına karşılık, Frig başkentinin topraktan yapılan kapkacağı da Ankara'daki paralelleriyle eşimsenmeyecek kadar üstündür. Yalnız Ankara tümülüsleri tunç ve demir eşyası, yaşlılığın etkisiyle Gordion'dakilere bakınca daha çok hırpalanmış ve hatta yer yer yanlış kanaate, yani daima III. tümülüsün zenginliğini kabul etmemize sebep olacak bir durum da yaratmıştır. Anıt-Kabir alanındaki iki tümülüsün mimarlık durumu birbirinden farklı olmasına rağmen, ölü hediyeleri ve gömme tarzları arasında en küçük bir ayrılık dahi yoktur. Bu tümülüslerde bulunan arkeoloji eşyasından bazıları Anadolu'da M. ö. üçüncü ve ikinci binyılından beri bilinen tipleri yaşatmakta ve yerli bir geleneğe bağlı kaldığını göstermektedir. Bunlarda da dışardan, yabancı bir kültür bölgesinden ithal edilmiş arkeoloji eserlerine raslanmamıştır.

Kısa bir zamanda ve az masrafla açılan bu iki tümülüs, Frig'lerin gömme âdetleri ve maddî kültür malzemeleri bakımından önemli sonuçların sağlanmasına yaramış ve sayın Prof. Mansel'in "Anadolu'daki mezar anıtları araştırılmasına şimdiye kadar olduğundan daha büyük bir önem verilmesini arkeologlarımızdan ve Türk Tarih Kurumu'ndan istemekle kendimizi haklı buluyoruz," şeklindeki doğru ifâdelerinin bir kere daha gerçekleştirmiş bulunmaktadır⁹⁹.

⁹⁹ Trakya - Kırklareli, kubbeli mezarları, Ankara 1943, s. 34